

Ігор Матвійчук
старший офіцер
відділу підготовки персоналу ЗхРУ
Державної прикордонної служби України,
підполковник

МЕТОДОЛОГІЧНІ ДОМІНАНТИ ПРАВОВОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

© Матвійчук І., 2017

У статті визначено методологічні засади формування правової антропології. На основі аналізу предметної специфіки філософсько-правового знання ґрунтовно проаналізовано функції юридичної антропології. Визначено, що правова антропологія – це наука про людину як соціальну істоту в її правових проявах, вимірах, характеристиках, яка вивчає правові форми громадського життя людей від старовини до сьогодення. З'ясовано, що такі функції юридичної антропології, як світоглядна, методологічна, відображально-інформаційна, аксіологічна та виховна, збігаються із функціями філософії права, але не тотожні їм, оскільки наповнюються змістом і специфікою, спричиненою власним предметом і завданнями, зумовленими антропоцентричною зорієнтованістю юридичної антропології. До дискурсивних належать діагностична, прогностична, соціоконтрольна, трансляційна, аксіологічна функції, а до практично-прикладних функцій належать: інституціоналізації, гуманізації, індивідуалізації.

Ключові слова: методологічні засади; правова атропологія; особистість; людина; право; функції; система; позитивне право.

Ігорь Матвийчук

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ДОМИНАНТЫ ПРАВОВОЙ АНТРОПОЛОГИИ

В статье определены методологические основы формирования правовой антропологии. На основе анализа предметной специфики философско-правового знания основательно проанализированы функции юридической антропологии. Виизначено, правовая антропология - это наука о человеке как социальное существо в ее правовых проявлениях, измерениях, характеристиках, которая изучает правовые формы общественной жизни людей от древности до современности. Выяснено, что такие функции юридической антропологии, как мировоззренческая, методологическая, отражающий информационная, аксиологическая и воспитательная, совпадают с функциями философии права, но не тождественны им, поскольку наполняются содержанием и спецификой, вызванной собственным предметом и задачами, обусловленными антропоцентрической ориентированностью юридической антропологии. К дискурсивным принадлежат диагностическая, прогностическая, социоконтрольна, трансляционная, аксиологическая функции, а к практически-прикладным функциям относятся: институционализации, гуманизации, индивидуализации.

Ключевые слова: методологические основы; правовая атропологии; личность; человек; право, функции; система; позитивное право.

METHODOLOGICAL DOMINANT LEGAL ANTHROPOLOGY

In the article the methodological principles of formation of legal anthropology. The analysis of the specific subject of philosophical and legal knowledge thoroughly analyzed funtsiyi legal anthropology. Vyznachenno, legal anthropology - the science of man as a social being in its legal forms, dimensions, characteristics that examines the legal forms of social life of people from antiquity to the present. It was found that these features of legal anthropology as philosophical, methodological, reflective and information, axiological and educational coincide with the functions of philosophy of law, but not identical to them as filled with meaning and specificity caused by its own object and purpose resulting from anthropocentric orientation of legal anthropology. By discursive include diagnostic, prognostic, sotsiokontrolna, public address, axiological functions and the practical application functions include: institutionalization, humanization, personalization.

Key words: methodological principles; Legal antropohiya; personality; man; right; function; system; pozytyv right.

Постановка проблеми. Широта і періодичність вживання терміна “особистість” і похідних від нього слів на побутовому рівні, з одного боку, і багатозначність його використання в різноманітних суспільних науках, – з іншого, об’єктивно вимагають чіткішого визначення поняття “особистість” з позицій соціальної філософії.

У нагромадженому вітчизняною соціально-гуманітарною наукою величезному масиві знань про особистість сьогодні по-новому висвітлює не лише нагальні проблеми її розвитку, а й ставить низку нових проблем. Останніми роками імпліцитно перебудовується і сам предмет соціально-філософського вивчення особистості, з’являються нетрадиційні концептуальні схеми її об’єкта. Усі ці зміни вимагають від науковців їх ґрунтовного соціально-філософського осмислення, особливо в контексті сучасної техногенної цивілізації.

Аналіз дослідження проблеми. Проблема особистості стала предметом дослідження значної когорти філософів, що сприяло виникненню низки наукових праць. У ході дослідження науково значущими були праці П. М. Рабіновича, на думку якого, предметом юридичної антропології є закономірності правового буття людини в об’єктивно існуючій нормативній системі. У цьому аспекті слід відзначити відомих фахівців з юридичної антропології Н. Рулана, А. І. Ковлера, А. Х. Саїдова, які не виділяють чітко її функції, а розглядають науковий і прикладний характер цієї науки. На противагу цьому цікавою є позиція О. А. Пучкова, який функції юридико-антропологічного знання поділяє на дві групи: першу групу становлять дискурсивні функції, тобто ті, які реалізуються у науковій сфері; другу – практичні функції, їхній головний напрям – це соціальна сфера, законотворчість, юридична практика у широкому сенсі.

Мета статті – визначити методологічні засади формування правової антропології та розкрити її функції на основі аналізу предметної специфіки філософсько-правового знання.

Виклад основного матеріалу. Тема особи виникає у вітчизняній соціальній філософії в 60-ті роки ХХ ст. Доти вітчизняних філософів цікавили “великі особистості та їхня роль в історії”, “культ особи”. Чомусь уважалося, що звичайний, пересічний людський індивід не мав і не може мати

власної особистості. Етнічне самовизначення індивідів, безпосередність їхнього життя в етнічному середовищі вважалися неодмінною і достатньою умовами їхнього буття. Ніхто не звертав уваги на існування ще “якоїсь там особистості людського індивіда”. Проте прискорення цивілізаційних процесів, становлення індустріального суспільства, посилення вимог техніки та технологій до людей все ж таки примусили визнати особистість кожного трудівника, кожного людського індивіда.

Усе це сприяло виникненню низки теоретичних і практичних проблем особистого та суспільного життя людей. Для осмислення цих проблем використовувалися усі засоби соціології, психології, кібернетики, етики, естетики, філософії та права. Але наявні на той час догматичні рамки наукових досліджень не давали змоги всебічно і ґрунтовно вивчати проблематику особи, хоча чимало науковців намагалися це робити.

Тепер у науковців необмежені будь-якими умовностями можливості використання найновіших досягнень у різних наукових сферах. В їхньому арсеналі – випробувані методики досліджень.

Перш, ніж перейти до аналізу функцій юридичної антропології як науки, з’ясуємо етимологію вихідного поняття (до речі, “функція” з латини *functio* – здійснення, виконання). У науковому обігу це поняття може мати різні значення. У філософії як функцію прийнято розглядати “зовнішній прояв властивостей якого-небудь об’єкта у конкретній системі відносин...” [1, с. 526]. Найчастіше це поняття використовується для позначення провідних, найважливіших для соціальної системи, визначальних процесів, які здійснюються всією системою загалом [2, с. 11–12].

Функції юридичної антропології виражають її найсуттєвіші риси і спрямовані на здійснення основних завдань, які вона ставить перед собою на певному етапі розвитку. Система функцій зумовлена предметом, цілями і системою завдань науки, які перебувають у діалектичній взаємозалежності. Саме тому необхідно уточнити статус, об’єкт і предмет юридичної антропології. Доводиться констатувати, що позиції науковців у цьому питанні різні. Дехто з них розглядає юридичну антропологію як окрему науку [3, с. 23], інші – як самостійний науковий напрям досліджень у межах філософії права [4, с. 184–205], ще інші – як міждисциплінарний науковий напрям [5, с. 267–270].

Не вдаючись до дискусії з приводу предмета юридичної антропології (це потребує окремого дослідження), зазначимо, що, як вважають провідні фахівці, це – наука про людину як соціальну істоту в її правових проявах, вимірах, характеристиках. Вона вивчає правові форми громадського життя людей від старовини до сьогодення [6, с. 1]. Досить приваблива видається позиція і тих фахівців з філософії права, які вважають, що антропологія права має досліджувати антропологічні основи права, поняття “правова людина”, права людини як вираження особистісної цінності права, проблеми статусу інституту прав людини в сучасному суспільстві, права людини в конкретному соціумі, співвідношення особистості і права [4, с. 23–24], спосіб і структуру буття людини як суб’єкта права або ж право як спосіб людського буття [5, с. 267–270]. Близьку, але більш виважену та чітку, позицію займає і знаний фахівець з теорії й філософії права П. М. Рабінович, на думку якого, предметом юридичної антропології є закономірності правового буття людини в об’єктивно існуючій нормативній системі (система соціальних регуляторів поведінки, позитивне право). Це отримує свій зовнішній вияв у можливості (суб’єктивне право) та необхідності (суб’єктивний обов’язок) певної поведінки людини [7, с. 30]. Таке тлумачення охоплює як об’єктивне, так і суб’єктивне право, долучає юридичну антропологію до правових наук.

Суттєвим є те, що для юридичної антропології важливе виявлення не взагалі закономірностей права, а закономірностей співвідношення і взаємозв’язку людини і права, а на їхній основі – прогнозування основних тенденцій розвитку права як однієї із форм буття людини.

Останнім часом у вітчизняній науковій літературі простежується розмежування юридичної антропології й антропології права (філософсько-правової антропології), котра розглядається як розділ філософії права, що за допомогою методології, заснованої на філософсько-антропологічному та деяких інших концептуальних підходах, вивчає людину, її потреби, інтереси, специфічні юридичні властивості як правової істоти, з’ясовує сутність, природу біосоціального індивіда з метою встановлення зв’язків між розумінням людиною її прав і правом як соціальним явищем, розкриваючи у такий спосіб закономірності, що входять у предмет філософії права [8].

Дослідження функцій юридичної антропології – актуальне завдання, зумовлене низкою практичних і теоретичних чинників. Оскільки функціональний аналіз допомагає виявити практичну значущість предмета, то можна припустити, що дослідження функцій юридичної антропології допоможе зрозуміти її практичне значення і визначити статус у системі юридичних наук. Доцільність і своєчасність звернення до цієї проблеми зумовлена і тим, що останнім часом антропологічні проблеми права почали інтенсивно вивчати вітчизняні науковці. У сучасній філософії права зафіксовано твердження, згідно із яким вона виконує світоглядну, методологічну, відображально-інформаційну, аксіологічну, виховну функції [4, с. 23–24].

Такі функції юридичної антропології, як світоглядна, методологічна, відображально-інформаційна, аксіологічна та виховна, збігаються із функціями філософії права, але не тотожні їм, оскільки наповнюються змістом і специфікою, спричиненою власним предметом і завданнями, зумовленими антропоцентричною зорієнтованістю юридичної антропології. Крім того, запропонований підхід не відображає належним чином того, якою наукою постає юридична антропологія: теоретичною чи практичною? У цьому аспекті слід зазначити, що відомі фахівці з юридичної антропології Н. Рулан, А. І. Ковлер, А. Х. Саїдов не виділяють чітко її функції, розглядають науковий і прикладний характер цієї науки [3, с. 404]. Як бачимо, в європейській науковій думці акцентують увагу на прикладному характері юридичної антропології. На противагу цьому цікавою уявляється позиція О. А. Пучкова, який функції юридико-антропологічного знання поділяє на дві групи: першу групу становлять дискурсивні функції, тобто ті, які реалізуються у науковій сфері; другу – практичні функції, їхній головний напрям – це соціальна сфера, законотворчість, юридична практика у широкому сенсі [9, с. 25]. Коротко на них зупинимось.

До дискурсивних належать діагностична, прогностична, соціоконтрольна, трансляційна, аксіологічна функції. Діагностична полягає у виявленні ступеня відповідності текстів права, правової науки, правових положень і правової діяльності змістом юридико-антропологічного знання: ступінь відповідності біопсихофізичним константам людини, її сутності, свободи, моральності; створення теоретичної моделі законодавства, правової системи, які б у загальних обрисах, фундаментальних принципах стверджували мотивацію суб'єктів права на збереження різноманітних актів і форм життя тощо. Аналізуючи зміст діагностичної функції, О. А. Пучков звертає увагу на те, що її використання дасть можливість виявити окремі сигнали порушення онтологічних підвалин людини правовим регулюванням.

На нашу думку, усвідомлення та реалізація практично-прикладного характеру юридичної антропології у найбільш перспективній і оптимальній формі можлива якраз у вигляді юридико-антропологічної експертизи. Відповідно, діагностична функція є дискурсивно-практичною.

Прогностична функція антрополого-юридичного знання полягає у проектуванні наслідків, які можуть настати при реалізації тих чи інших нормативно-правових та індивідуально-правових актів. Роблячи прогноз, юристу-антропологу необхідно відповісти на низку запитань: у чому полягатиме майбутній стан (фізичний, психічний, духовний) людини – суб'єкта права, якщо він потрапляє у сферу правового регулювання цього рішення тощо. Прогностична функція може виявлятися і в тому, щоб виявляти правові тенденції в суспільстві, створювати людині можливості вибору вектора поведінки у межах правового поля. Слід також зазначити, що, по-перше, проблема прогнозування у праві протягом тривалого часу залишається недостатньо дослідженою, такою, що потребує ґрунтового аналізу. По-друге, прогнозування можливе лише на основі системно-функціонального аналізу та юридико-антропологічної експертизи. Відтак функція прогнозування тісно пов'язана із діагностичною функцією.

Соціоконтрольна функція постає як фактор впливу антропологічного знання на правову науку, правотворчість, правозастосування. Мета такого впливу полягає у підпорядкуванні ідеям і цінностям юридичної антропології свідомості вчених, політиків, законодавців, інших учасників правотворчого і правозастосовного процесу для забезпечення соціального порядку, заснованого на ідеї поваги до особистості, визнання її різнобічних інтересів. За допомогою соціоконтрольної функції необхідно впливати на наукове обґрунтування, вибір і використання санкцій у праві та юридичній практиці; суспільну думку з приводу тих чи інших правових рішень, юридичну

доктрину, діяльність соціальних інститутів (правозастосування, правотворчості). Соціоконтрольна функція ґрунтується на ідеях правового плюралізму, правової акультурації, які на початку третього тисячоліття характеризують світові правові процеси.

Трансляційна функція антропологічного знання виявляється у переоцінці понять, концепцій, теорій юридичної, соціальної, культурної антропології та інших наук у правознавстві шляхом використання формалізованих засобів антропології у розв'язанні окремих наукових завдань; інкорпорації формальних засобів (понять, парадигм) соціальної, культурної, юридичної антропології в правознавстві з метою нового ракурсу дослідження. До того ж трансляція може здійснюватися не лише від соціальної, культурної, юридичної антропології в право, а й навпаки [10, с. 3–6].

І, нарешті, останньою дискурсивною функцією постає аксіологічна, про яку йшлося раніше.

Водночас, слід вказати і на цінність самого юридико-антропологічного знання. Оскільки модусом, критерієм істинності в юридичній антропології постає людина, її сутнісні властивості, форми правового буття, постільки юридико-антропологічне знання є і буде цінним і потрібним не лише науковцям, але й пересічним громадянам, які прагнуть захистити свої права і свободи, знайти оптимальні правові форми буття.

До практично-прикладних функцій належать: інституціоналізації, гуманізації, індивідуалізації. Інституціоналізацію слід розуміти як офіційне формально-правове закріплення в юридичних нормах основних ідей, що становлять серцевину соціальної і юридичної антропології. Процес інституціоналізації може проходити як у латентній формі, так і у відкритій, коли антропологічна спрямованість закону чи норми явно простежується. Відрадно є те, що цей процес в Україні фактично вже розпочався із прийняттям Конституції, нових Кримінального та Цивільного кодексів. Переважно це стосується правової науки, процесів правотворчості, а напрями й темпи цього процесу на практиці, на жаль, не задовольняють більшу частину населення через широке і грубе порушення прав і свобод.

Близьким до інституціоналізації є процес гуманізації позитивного права. Гуманізація, як і гуманізм досить багатогранне явище, але у найзагальнішому вигляді вона постає як поширення системи філософських, соціально-політичних, моральних, правових та інших ідей, принципів, спрямованих на всебічний розвиток людини, на захист її гідності, свобод і прав, на створення умов для вільного розвитку людської особистості, рівності прав, взаєморозуміння, співробітництва і миру між народами, та процес олюднення, утвердження дійсної свободи і гідності людини в усіх сферах суспільства. Практично функція гуманізації передбачає правове регулювання на основі антропоцентричної свідомості, гуманне використання засобів правового впливу тощо.

Функція індивідуалізації полягає у постійному коригуванні вибору засобів, прийомів правового впливу залежно від особистості, індивідуальних відмінностей людей, їх правового статусу, особливостей психологічного, фізичного, морального розвитку, умов життя. Найбільшою мірою вона виявляється в інституті юридичної відповідальності та покаранні.

Отже, практично-прикладні функції юридичної антропології – інституціоналізації, гуманізації, індивідуалізації тісно пов'язані між собою та взаємодіють із дискурсивними функціями. Юридична антропологія порівняно з філософією права є більш практичною, прикладною наукою, здатною безпосередньо впливати на правовідносини, правові норми, правосвідомість, тобто на всі складові правової системи.

Характерною рисою сучасного соціально-гуманітарного пізнання є його багатопредметність, що щоразу зумовлює необхідність методологічно чіткого розмежування як об'єкта, так і предмета дослідження. Для соціально-філософської концепції особистості це має велике значення, бо така концепція виступає для багатьох інших наук певною методологічною базою. Адже особистість у своєму розвитку є об'єктом дослідження цілої низки наукових дисциплін – соціології, психології, антропології, політології, етики, естетики, етнографії, правознавства. При цьому в межах одного і того ж об'єкта дослідження, виокремленого самою людською практикою, вирізняється чимало предметів вивчення, що розглядаються представниками окремих дисциплін у зв'язку з цілями і завданнями їхньої науки і до того ж власними, специфічними методами [11, с. 3–6].

Соціально-філософський аналіз особистості також потребує побудови свого специфічного предмета вивчення, який був би відмінним від предметів інших наук і застосовувався б у філософії

індивідуальності як її власний метод. Такий аналіз може бути плідним тільки в тому випадку, коли він не зводиться до інтерпретації результатів інших наук і навіть усієї їх сукупності. Його специфіка, на нашу думку, полягає в тому, що у межах соціальної філософії зводяться в найбільш загальні результати конкретно-історичних досліджень історичного буття людей в їхніх особистісних та індивідуальних сферах і то лише такою мірою, якою вони допомагають зрозуміти власний предмет соціальної філософії – тобто закономірності функціонування соціуму в ту чи іншу історичну епоху. Тільки при цьому історія становлення, формування та розвитку особистості як предмета культури буде зрозуміла і як закономірний та неодмінний ступінь у соціокультурному процесі розвитку людської цивілізації, на якому виявляються в своїй конкретно-історичній формі закономірності, властиві буттю кожного окремого людського індивіда.

Доводиться констатувати, що людина традиційно не вважалася одним із об'єктів дослідження правознавства, як це було та є у випадку філософії. Це яскраво демонструє поширена нині система галузей та інститутів позитивного (“юридичного”) права – елементів правової системи та системи права зокрема.

Нинішня структура галузей та інститутів права може слугувати прикладом відображення інтересу правників до людини. Зникнення “права особистого статусу” як окремої колись галузі правознавства применшує роль людини в праві загалом. Це також може призвести, а інколи і призводить до нівелювання ролі та потенціалу права як явища у широкому та вузькому розуміннях, як щодо визнання нових форм правового статусу людини, так і значення людини в праві загалом. Применшенню значення людини в праві може сприяти і низка індивідуальних теоретичних і практичних чинників. Це, серед іншого, і надмірне захоплення теоретизацією, абстрагуванням права, інституційні трансформації у напрямках вузької спеціалізованості, прагматизації, політичної ідеологізації та упередженого заангажування правознавства політичними інтересами тощо. Унаслідок цього людина в праві поступово має усі шанси перетворитися із предмета загального інституційного на предмет індивідуального (тобто окремих науковців) інтересу. Успадковані сучасною українською юриспруденцією поняття “людський вимір права”, “людський фактор” фразеологічно та змістовно демонструють наявність цього аргумента. На перший погляд, вони нейтральні, однак насправді показують другорядність місця людини в царині теорії та практики права, її інструментальне, а не фундаментальне значення. Натомість заперечення чи нівелювання значення взаємозв'язку людини та права – значить заперечення всієї людської природи права як явища та об'єкта наукового інтересу [12, с. 126–127].

Нині у філософії права як особливій сфері міждисциплінарного наукового знання філософських та юридичних наук, як їх “спільній території”, формально стає можливим надати людині статус об'єкта, а враховуючи різноманітні аспекти відношення права та людини – статус предмета філософсько-правового дослідження. Відтак на основі досягнень філософії та правознавства можна сподіватися на евристичний поступ до глибших досліджень теми “людина в праві”. Також не слід забувати і про чинник всебічно розвинутого “науковця”, як, наприклад, у випадку з правником, який втілює та розвиває в собі й інтерес до права, і до філософії. Проявами зрушень на цьому шляху можуть слугувати такі сучасні тенденції в українській та світовій правовій думці, як “олюднення права”, “антропологізація” філософії права, розвиток правової антропології (антропології права), тривалий інтерес до прав людини.

Загалом вивчення філософією права усіх складових проблеми “людина–право–взаємовідношення” створює передумови для вивчення права як людського феномена, тобто як права людини. Принагідно зауважимо, що йдеться не про права людини, а про право людини, тобто не лише про людський вимір права, а про право як загальнолюдський феномен із людиною в усіх її проявах як його філософського орієнтиру чи основи.

Такий безпосередній взаємозв'язок між сутністю права та екзистенціальною природою людського буття дозволяє припускати, що своєю вихідною об'єктивною основою право завжди має людину як соціального суб'єкта діяльності, адже вона виступає джерелом і носієм права. І це судження, на наш погляд, є такою ж мірою правильним, як правильною є та гносеологічна настанова, що має своєю основою “антропний принцип” побудови концепції права, і тим самим,

уже потенційно претендує на автентичність опису, пояснення та розуміння природи та сутності права. Маємо на увазі настанову так званого “природного права”. На противагу цьому, жодна методологічна позиція, що виключає вихідний принцип дослідження права людину як іманентне праву джерело, підмінюючи його епіфеноменами влади, закону, держави, так званих історичних закономірностей, якихось трансцендентних основ тощо, не може бути серйозно сприйнята, зрозуміло, за межами позитивістського підходу до тлумачення природи та сутності права й суто сцієнтистського стилю мислення та розуміння права як предмета дослідження. Все це зовсім не означає, що позитивістський підхід до права, або, що те ж саме, “позитивне право”, своєю чергою, не має права на існування як певна наукова конструкція. Це зовсім не так, тому що “позитивне право” порушує і розв’язує те коло проблем, яке постає з його принципів і предмета. Інша справа, коли цей предмет і принципи оголошуються єдино правильними та автентичними природі права, а інших, мовляв, й існувати не повинно [13, с. 4].

Відомо, що “позитивне право”, предметом якого є реально чинні закони, способи функціонування, правила та прийоми реалізації, їх класифікацію та систематизацію в принципі “знімає” проблему пошуків вихідних основ права за межами реальності, що не зовсім або ж зовсім не очевидна, бо її не можна виміряти кількісними показниками, не можна відчутти, але вона емпірично не верифікована. Саме це здійснює “природне право” з його інтенцією до пошуків абсолютних основ, до формування ідеалів, із постійним звертанням до людської природи з її непомітними для науки, але цілком предметними для філософського і психологічного знання сутностями – свободою волі, автономністю особистості, ідеєю обов’язку, відповідальністю, справедливістю. Ми переконані в тому, що право в істинному значенні слова виникає не там, де хтось виконує чужу волю, а там, де людина діє відповідно до своєї розумної волі, як особистість, “сама в собі закон”, але жодною мірою не як соціальний індивід – ретранслятор системи зовнішніх, стосовно її свідомості та розуму, правових норм. І тому право існує насамперед не “поза” людиною, а “всередині” неї, як корелят імперативного характеру, інтенціонально зорієнтований у напрямку певних ідеалів у системі відносин інтерсуб’єктивного порядку, описаних у поняттях “закон”, “правопорядок”, “правовиконання” тощо. Однак право як субстанційне утворення спільно організованого буття людей настільки ж ідеальне, як і практично емпіричне, і тому воно існує як реальна людська практика такою самою мірою, як і ідея права з її необхідністю не тільки в науковому, а й у філософсько-психологічному обґрунтуванні.

“Позитивне право”, а якщо називати речі своїми іменами – позитивістська настанова, позитивістська точка зору стосовно феномена права, який об’єктивно має бути присутнім у житті суспільства, насправді є не більше ніж пізнавальною дослідницькою позицією й, отже, це лише гносеологічна категорія. Тому уявлення про право та концепцію права, що ґрунтуються лише на позитивістській гносеологічній настанові, недостатні для надання їм онтологічного статусу, тому що власне немає ніякого “позитивного права” або “природного права”, а є лише різні пізнавальні настанови щодо одного явища права, або, що те саме, – різні способи його (права) інтелектуального відбиття.

Сучасна концепція права настільки ж потребує пошуків, обґрунтування та розуміння своїх вихідних основ, виявлення своєї природи, джерел і сутності, наскільки й вивчення реально існуючих законів, способів їхнього функціонування, принципів і правил їхнього осягнення, їхньої систематизації та класифікації, тобто вивчення, сказали б ми, прагматики права, її лінгвістики, семантики, семіотики. А це і є комплекс проблем права, щодо яких філософствувати особливо не потрібно. Тут необхідний сцієнтистський підхід і весь арсенал наукового знання, аж до статистико-математичного аналізу та соціологічного моделювання. Тому вважаємо, що правовий позитивізм (“позитивне право”) як гносеологічна настанова сьогодні не протистоїть як комплекс метафізичних концептуальних ідей про природу та сутність права “природному праву”. У цих підходах принципово різні ракурси дослідження. Врешті-решт, на нашу думку, “позитивне право” виступає частиною загальної теорії права, її, так би мовити, прагматикою з усім комплексом проблем правознавства та праводіяльності, тоді як “природне право” є власне філософською пропедевтикою загальної теорії права – її філософією, із властивими тільки їй предметом і методологією дослідження. І якщо людину як соціальний суб’єкт культуротворчої практики, де право постає як одна із соціальних засад буття, ми розуміємо як тотальне та абсолютне (і тут ми повністю

відхиляємо трансцендентні джерела права) джерело права, то це означає, що й відповіді на багато фундаментальних питань правової теорії варто шукати в комплексі тих проблем, які традиційно вважаються філософськими і виступають предметом такого розділу філософського знання, як філософія людини, або філософська антропологія. Сучасний вітчизняний дослідник філософії права С. Максимов стверджує, що філософська антропологія – фундамент сучасної моральної та правової філософії [14, с. 193]. З огляду на висловлені нами умовиводи, із цим твердженням важко не погодитися.

Цілком доречно вважати, що до головних проблем філософії права в її філософсько-антропологічному аспекті варто зарахувати аналіз правової свідомості, опис його змісту, його структури й ієрархії ідеальних структур психіки як правових настанов, що детермінують екзистенціальний вибір людини у сфері правової поведінки, а також виникнення та опис таких особистісних аксіологічних функцій моральної природи, як свобода, обов'язок, відповідальність, добро та зло, тобто тих особистісних феноменів, які лежать в основі ідеї права, а також в основі розуміння становлення *homo juridicus* як правової особистості.

Людина–право – складне, поліпроблемне відношення. Воно потенційно еластичне і може охоплювати та породжувати чимало запитань та проблем фундаментального значення. Одне із них – питання про відображення людини у праві, її уявлення, “образ”, яке можна визначити як правове людинорозуміння. Воно має відповісти на запитання: що таке людина в праві, і як вона ним розуміється? При цьому під “правом” мається на увазі не лише “юридичне” право чи його логічна конструкція, форма (адже сприйняття права винятково як логічної конструкції, спричиняє сприйняття людини як фікції, відтак її значення нівелюється; натомість правова реальність коригує місце і значення людини як фактично, так і потенційно). Також мається на увазі й право як загальносоціальне явище, право в його здійсненні. У цьому зв'язку актуальною, видається, потреба визначитися з формами правового людинорозуміння. Адже за кожним терміном стосовно людини стоїть певна мисленна форма – поняття, уявлення, котрі мають як теоретичне, так і практичне значення. Характерним для сучасної правової літератури є спорадичне використання термінології людинорозуміння без визначення змісту конкретних термінів. Йдеться про використання, значення та розрізнення уживаної як в науковій літературі, так і в нормативно-правових документах такої термінології людинорозуміння загалом та в юриспруденції зокрема, як людина, чоловік, індивід (індивідуум), індивідуальність, особа, суб'єкт права, особистість, громадянин, персона, ніхто, кожен тощо.

Правники запропонували декілька концепцій відображення людини. Наприклад, стосовно уявлення про людину в концепції прав людини, згідно з якою права людини мають на меті забезпечити “самовизначальний, значущий, відповідальний спосіб ведення життя” кожній людині. Таке уявлення про людину сформоване на основі п'яти рівнозначних елементів: автономність, значущість, відповідальність, повага до життя, спосіб (стиль) життя. Отже, людинорозуміння – це усвідомлення людини через призму філософських концепцій, поглядів, уявлень. Правове людинорозуміння – це усвідомлення людини через призму філософських та правових, філософсько-правових концепцій, доктрин, поглядів, уявлень. Індивідуально (для будь-якої людини, вченого тощо) правове людинорозуміння – процес усвідомлення сутності, сенсу та значення людини в праві. Структурно правове людинорозуміння – це система понять, категорій, концепцій, поглядів, підходів, тлумачень, уявлень, ідей про людину в праві, що формують і відображають зміст і форму її розуміння. Інструментально (методологічно) правове людинорозуміння – один з елементів антропологічного підходу до права, за допомогою якого розкривається зміст людської природи права як її засади.

Отже, можемо констатувати, що наукове дослідження відношення “людина–право” та, зокрема, правового людинорозуміння повинно здійснюватися на чітких методологічних засадах. Це дасть можливість максимально результативно, “прозоро” та доцільно наповнити теоретичну та практичну частини цієї сфери наукового дослідження. Як наслідок, такий підхід знизить рівень еkleктичності та водночас не позбавить синтетичності та інтегралізму [14, с. 117–123].

Висновки. Отже, дослідження правового людинорозуміння має відбуватися за схемою: від загального до правового людинорозуміння, далі – від правового до “системно-галузево-правового” людинорозуміння (а не навпаки). Тому через фундаментальність характеру такого дослідження на

нього може претендувати філософія права як найбільш абстрактний та ґрунтовний спосіб дослідження права. Необхідно зауважити, що йдеться насамперед про дослідження “образу” не індивідуальної, кожної конкретної людини, а “образу” людини загалом. Утім, не заперечується і практичний вимір такого дослідження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Философский словарь* / под ред. И. Т. Фролова ; [5-е изд.]. – М., 1986. – С. 526.
2. Казимирчук В. Н. *Цели и функции правовой системы. Правовая система социализма* / В. Н. Казимирчук, С. В. Боботов. – Москва, 1987. – Кн. 2. – 526 с.
3. Ковлер А. И. *Антропология права: [учебник для вузов]* / Анатолий Иванович Ковлер. – Москва: НОРМА, 2002. – 480 с.
4. *Філософія права* / за заг. ред. О. Г. Данільяна. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 272 с.
5. *Філософія права: навчальний посібник* / [О. О. Бандура, С. А. Бублик, М. Л. Зайнчковський та ін.] ; за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.
6. Нерсисянц В. С. *Юридическая антропология как наука и учебная дисциплина* / Владик Сумбатович Нерсисянц; [в кн. : Рулан Н. *Юридическая антропология*]; [пер. с франц.]. – Москва: НОРМА, 1999. – 467 с.
7. *Філософія права: проблеми та підходи: [навчальний посібник для студентів спеціальності “Правознавство”]* / за заг. ред. П. М. Рабіновича. – Львів: Юрид. фак-т Львівського національного університету імені І. Франка, 2005. – 290 с.
8. Удовика Л. Г. *Проблема статусу сучасної юридичної антропології* / Л. Г. Удовика // *Держава і право: зб. наук. праць. Юр. і політ. науки.* – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – Вип. 25. – С. 11–14.
9. Пучков О. А. *Антропологическое постижение права* / Олег Александрович Пучков. – Екатеринбург: Изд-во Ур. ГЮА, 1999. – 198 с.
10. Гарасимів Т. З. *Право як форма екзистенціального розвитку людини* / Т. З. Гарасимів // *Підприємництво, господарство і право.* – 2009. – № 11 (167). – С. 3–6.
11. Кримський С. Б. *Методологія розуміння чи розуміння методології? (парадигмальні виміри змін філософського мислення)* / С. Б. Кримський // *Цивілізація на роздоріжжі : пошуки філософсько-світоглядних орієнтирів.* – К., 1998. – С. 3–6.
12. Бігун В. С. *Людина в праві. Правове людинорозуміння як філософсько-правова проблема* / В. С. Бігун // *Проблеми філософії права.* – К., 2003. – Т. 1. – С. 120–129.
13. Гребеньков Г. В. *Вчення про природу людини як підґрунтя сучасної правової антропології* / Г. В. Гребеньков // *Вісник Донецького юридичного інституту МВС при ДонНУ.* – 2005. – № 1. – С. 3–8.
14. Гарасимів Т. З. *Філософія права – інтегратор знання про людину в системі права* / Т. З. Гарасимів // *Митна справа.* – 2009. – № 6. – Ч. 2. – С. 117–123.

REFERENCES

1. *Filosofskii slovar'* [Philosophical dictionary]. pod red. I. T. Frolova ; [5-e izd.]. Moskow, 1986. p. 526.
2. Kazimirchuk V. N. *Tseli i funktsii pravovoi sistemy. Pravovaya sistema sotsializma* [The objectives and functions of the legal system. The legal system of socialism]. V. N. Kazimirchuk, S. V. Bobotov. Moskow, 1987. Kn. 2. 526 p.
3. Kovler A. I. *Antropologiya prava : uchebnik dlya vuzov* [Anthropology of law: the textbook for high schools]. Moskow: NORMA Publ, 2002. 480 p.
4. *Filosofiya prava* [Philosophy of law]. za zah. red. O. H. Danil'yana. Kiev : Yurinkom Inter Publ, 2002. 272 p.
5. *Filosofiya prava : navchal'nyu posibnyk* [The philosophy of law: a tutorial]. O. O. Bandura, S. A. Bublyk, M. L. Zainchkovs'kyi ta in.; za zah. red. M. V. Kostyts'koho, B. F. Chmilya. Kiev: Yurinkom Inter Publ, 2000. 336 p.
6. Nersesyants V. S. *Yuridicheskaya antropologiya kak nauka i uchebnaya distsiplina* [Legal anthropology as a science and a subject matter]. v kn. : Rulan N. *Yuridicheskaya antropologiya*; per. s frants. Moskow : NORMA Publ, 1999. 467 p.
7. *Filosofiya prava : problemy ta pidkhody : navchal'nyu posibnyk dlya studentiv spetsial'nosti “Pravoznavstvo”* [Philosophy of law: right: the problem is the pidhody: The Teaching posibnik for studentiv spetsial'nosti "Pravoznavstvo"]. za zah. red. P. M. Rabinovycha. L'viv : Yuryd. fak-t L'vivs'koho natsional'noho universytetu imeni I. Franka Publ, 2005. 290 p.
8. Udovyka L. H. *Problema statusu suchasnoyi yurydychnoyi antropolohiyi* [The problem of the status of suchasnoi yuridichnoi antropologii]. Derzhava i pravo : Zb. nauk. prats'. Yur. i polit. nauky. Kiev : In-t derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny Pybl, 2004. Vol. 25. pp. 11–14.
- 9.

Дата надходження: 20.12. 2016 р.